

**Матеріали міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої
пам'яті Василя Пилиповича Маслова
«Актуальні проблеми
цивільного, житлового та сімейного законодавства»
25 лютого 2011 р.**

**м. Харків
2011 р.**

фактори зараз вийшли на арену суспільних сил в економіці влада і бізнес. Їх співвідношення визначає шляхи розвитку економіки, а також вид і форму цього розвитку. Створилася певна сфера неформальних зв'язків, які зайняли значне місце у визначенні шляхів розвитку бізнесу і формуванні його правових форм. Проте створилося і таке явище, коли правове регулювання не відповідає бізнесовому розвитку і тоді настає конфлікт управлінських і ринкових відносин, який може набирати різні форми, доходючи навіть до форм активного спротиву, які не сприяють ефективному розвитку економіки і задоволенню потреб людей.

В суспільстві конче відчувається потреба в економічному діалозі, під яким розуміється, - як вказують економісти, - інтегрований багаторівневий процес, у рамках якого відбувається постійно організована взаємодія між сторонами, до яких належать Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства і відомства, місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти економічної діяльності та їх ділові об'єднання, власники, керівники, повноважні представники конкретних вітчизняних підприємств та транснаціональних компаній і т.п.

Акцент відносин «влада-бізнес» перемістився в сферу неформальних відносин, а правовий вплив держави на бізнес, який після ліквідації командно – адміністративної системи став основним фактором і рушієм економіки не набув належних позитивних рис.

З цього приводу слід відмітити появу нового нормативно-правового регулювання з боку держави, що стосується втручання держави в організацію господарських зв'язків в економіку України. В 2004 році з'явився новий кодекс, який став основою для господарського правого регулювання, хоча Цивільний кодекс України ніхто не відміняв. Побудова господарсько-правового регулювання заснована зовсім на інших засадах, ніж цивільно-правове регулювання. Сутність Господарського кодексу полягає в тому, що він спрямований на внутрішньо-господарські відносини, які визначають положення суб'єктів господарювання по відношенню до зовнішнього середовища. Характерною рисою спрямування правового впливу вказаного кодексу є спрямування його на процеси організації і здійснення господарської діяльності в сфері господарювання. Метою встановлюваного кодексом порядку є оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних

відносин суб'єктів господарювання і державного регулювання макроекономічних процесів (ст. 5 Господарського кодексу). Господарські відносини, на які посилається вказаний кодекс, це господарсько-виробничі, організаційно-господарські і внутрішньогосподарські відносини. Ось ця діяльність і є предметом того правового регулювання, яким займається Господарський кодекс. Як висновок – особливістю Господарського кодексу є не відносини, які виникають в процесі правового регулювання процесів господарювання між суб'єктами господарської діяльності, а сама ця діяльність – її організація, форми, особливості і т.п., вони і є предметом правового регулювання.

Господарський кодекс орієнтує суб'єктів підприємницької діяльності на технологію і методику виробництва (див. наприклад, ст. 3 Господарського кодексу), але ніяк не є орієнтиром в суспільних відносинах, які власне і складають суспільство і економіку. Отже, з усього сказаного випливає висновок – Господарський кодекс не потрібен, він тільки заважає належно організувати економіку і управління, перевищуючи роль держави в процесі управління, і применшуючи значення ринкових факторів. Цивільне право чим далі тим більше впливає на сферу оборота і його розвиток сприяє появі нових інституційних моментів. З'являється поява змішаних зобов'язальних об'єктів права власності (наприклад, при заставі прав), розширюється сама сфера застосування цивільно-правових норм. В такій обстановці існування двох кодексів Цивільного і Господарського є тормозом для науки.

Луць В.В.

д-р юрид. наук, проф., завідувач відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрНУ, академік НАПрНУ

СТРОКИ (ТЕРМІНИ) ПРИ ОПЕРАТИВНОМУ ЗАХИСТІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Цивільним законодавством передбачено випадки, коли порушене суб'єктивне право чи інтерес можуть бути захищені власними односторонніми діями управомоченої особи без звернення до компетентного правоохоронювального (юрисдикційного) органу. Це має місце при самозахисті цивільних прав, зокрема при

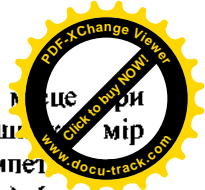

зі оперативних майнових санкцій. Під самозахистом прав В. П. Грибанов розумів «чинення управомоченою дозволених законом дій фактичного порядку, направлених на охорону його особистих або майнових прав та інтересів» [1, с.175-177].

У Цивільному кодексі України (ЦК) 2003р. поміщена загальна норма про самозахист цивільних прав, якої не було в попередньому законодавстві. Відповідно до ст. 19 ЦК особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства.

Розрізняють самозахист у вузькому та широкому значеннях. Самозахист цивільних прав у вузькому значенні – це вчинення управомоченою особою не заборонених законом фактичних дій, спрямованих на ненастання, зменшення негативних наслідків правопорушення (наприклад, встановлення власником перешкод або застосування фактичних дій для безпідставного проникнення інших осіб у житловий будинок чи на земельну ділянку). До способів самозахисту у широкому його значенні відносяться як фактичні, так і юридичні дії, зокрема, застосування стороною в договірних правовідносинах так званих «оперативних санкцій» на противагу невиконанню іншою стороною договірних обов'язків або притримання майна боржника кредитором (статті 594, 856, 874, 916 ЦК та ін.) [2, с.45].

Так, наприклад, за частинами 1 і 3 ст. 538 ЦК виконання свого обов'язку однією із сторін, яке відповідно до договору обумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку, є зустрічним виконанням зобов'язання. У разі невиконання однією із сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від виконання частково або в повному обсязі.

Самозахист порушення суб'єктивних прав має місце при застосуванні управомоченою особою до правопорушника (санкцій) оперативного характеру без звернення до компетентного державного чи іншого органу (зокрема, третейського суду). Із самим терміном «оперативність» асоціюється швидкість негайність впливу на особу за допущені нею порушення прав. Роль оперативних санкцій як засобу попередження негативних наслідків, обмеження або припинення порушень особливо важливо в сфері договірних відносин з участю суб'єктів господарювання.

В Господарському кодексі України (ГК) визначено ознаки оперативно-господарських санкцій (ст. 235), названі їх види (ст. 236) та підстави і порядок їх застосування (ст. 237). На відміну від адміністративно-господарських санкцій, які застосовуються в організаційно-господарських відносинах (Глава 27 ГК), оперативно-господарські санкції – це заходи оперативного впливу на порушника господарського зобов'язання з метою припинення або попередження повторення порушень, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Відповідно до ст. 235 ГК за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання, в односторонньому порядку. До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. Важливо, щоб у законі чи договорі передбачались і строки (терміни), протягом яких можуть застосовуватись заходи оперативного впливу на правопорушника. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

У господарських договорах сторони можуть передбачити використання різних видів оперативно-господарських санкцій, зокрема: односторонню відмову від виконання свого зобов'язання управомоченою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною; відмову від оплати за зобов'язанням, яке виконане неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

відста... я відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок
 протроч... я виставлення акредитива платником, припинення видачі
 нківс... к позичок тощо.

ст. 237 ГК передбачено підстави та порядок застосування оперативного-господарських санкцій. Підставою для їх застосування є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. Порядок застосування сторонами конкретних оперативного-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди із застосуванням оперативного-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням. Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно із відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

У Науково-практичному коментарі Господарського кодексу України [3, с.378] стверджується, що оперативного-господарські санкції є новим різновидом договірної відповідальності. Однак, якщо під цивільно-правовою (в т.ч. договірною) відповідальністю розуміти покладення на правопорушника оснований на законі невиконаних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав, або в заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового, зокрема, у формі відшкодування збитків та сплати неустойки [4, с. 14], то оперативного-господарським санкціям такі ознаки не притаманні. Останні не відновлюють початкового майнового стану потерпілої сторони, а спрямовані на запобігання конкретним порушенням у майбутньому, виконують забезпечувальну функцію, можуть застосовуватись в оперативного-господарському порядку односторонньо уповноваженою стороною без звернення до юрисдикційного органу.

Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли одній чи обом сторонам договору на їх розсуд дозволяється односторонньо відмовитися від виконання договору, незалежно від порушення договору другою стороною. Це, зокрема, стосується договору, у яких обидві сторони наділені таким правом: договору доручення (ч. 1 ст. 1008 ЦК); договору комерційної концесії (ч. 1 ст. 1126 ЦК); договору транспортної експедиції (ст. 935); договору про надання послуг (ст. 907). За ініціативою однієї із сторін

односторонньо можуть відмовитися від договору, комісіонер, коли строк не встановлений договором комісіонера (ч. 1 ст. 1026 ЦК); наймач має право відмовитися від договору повернути річ наймодавцеві у будь який час (ч. 1 ст. 790 ЦК). Іноді в законі або в договорі зазначається строк (термін), до спливу якого контрагент має бути повідомлений про розірвання з ним договору. Так, користувач має право повернути річ, передану йому в безоплатне користування, в будь-який час до спливу строку договору позички. Якщо річ потребує особливого догляду або зберігання, користувач повинен повідомити про відмову від договору не пізніше як за сім днів до повернення речі (ч. 1 ст. 834 ЦК). Клієнт або експедитор за договором транспортного експедирування мають право відмовитися від договору, попередивши про це другу сторону в розумний строк. Сторона яка заявила про таку відмову, повинна відшкодувати другій стороні збитки, завдані їй у зв'язку із розірванням договору (ст. 935 ЦК).

Однак, найчастіша одностороння відмова однієї із сторін від зобов'язання (договору) є наслідком порушення зобов'язання другою стороною. Відповідно до ст. 610, п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК, у разі порушення зобов'язання (невиконання чи неналежного виконання) настають правові наслідки, зокрема припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору.

Нажаль, в законі не завжди розмежовуються випадки, коли у сторони за договором виникає право пред'являти в судовому порядку вимогу про зміну чи розірвання договору (наприклад, у разі істотного порушення чи інших порушень договору другою стороною – ч. 2 ст. 651 ЦК), і випадки, коли сторона може в односторонньому порядку відмовитися від договору в повному обсязі або частково, не звертаючись до суду. Так, одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти, якщо платник безстрокової ренти: 1) прострочив її виплату більш як на один рік або 2) порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти (пункти 1 і 2 частини 1 ст. 740 ЦК). За частиною 5 ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» на вимогу однієї із сторін договір купівлі-продажу об'єкта приватизації може бути розірвано за рішенням суду в разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки. В цих випадках не обійтись без судового розгляду спору, оскільки друга

сторона може доводити, що порушень з її сторони не допущено. Однак відмова ж відмова від договору (повна або часткова) не допускається, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом. Так, приклад, якщо страхувальник прострочив внесення страхового платежу і не сплатив його протягом десяти робочих днів після пред'явлення страховиком письмової вимоги про сплату страхового платежу, страховик може відмовитися від договору страхування, якщо інше не встановлено договором (абз. 1 ч. 2 ст. 997 ЦК).

При односторонній відмові від договору стороною не потрібно звертатися до суду для визначення правомірності відмови. Сам факт відмови призводить до повного припинення зобов'язання або до часткової його змін. Зазвичай, це не позбавляє контрагента можливості оспорювати в суді обґрунтованість такої відмови на підставі загальних положень ЦК про захист порушених прав та інтересів (ст. 16).

Список використаної літератури: 1. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В.П. Грибанов. – М.: 1972. 2. Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу Украины: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. 1. 3. Научно-практический комментарий к Гражданскому кодексу Украины / За ред. В.К. Мамутова. – К.: Хрінком Інтер, 2004. 4. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О.С. Иоффе. – М.: 1955.

Дзери О.В.

д-р юрид. наук, проф., професор кафедри цивільного права Київського національного університету ім. Т. Шевченка, член-кор. НАПрНУ

Шитка Р.Б.

д-р юрид. наук, проф., завідувачий кафедрою господарського права і процесу МФЮА

РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Значна частина досліджень в науці цивільного права присвячена вічній темі – праву власності та його проявам. Це не

випадково та зумовлено низкою причин. З економічного боку це стосується про базисні основи суспільного ладу та можливість забезпечити гідний рівень життя для громадян і завоювання позицій (слабких не дуже люблять і до них не дуже прислухаються). З соціального аспекту (належний правопорядок у відносинах власності та запорукою стабільності у суспільстві); з правового – забезпечення непорушності прав власників, адекватне обтяження власності та скрупульозне врегулювання здійснення речових прав на майно власника іншими особами. Стан української економіки, постійні конфлікти у суспільстві та стан законодавства нас впевнюють у тому, що належного балансу інтересів щодо власності не досягнуто і стан її позитивного забезпечення бажає кращого. Звідси виникають запитання: В чому помилка? Чому прийняте на основі кращих європейських зразків новітнє законодавство України про власність не забезпечує своїх функцій в повній мірі? Що робити?

Причин першому та другому багато. Насамперед, історія не знала і не має аналогів та досвіду такого масштабного переходу від більше ніж семидесятирічного панування соціалістичної власності, яка пропугувалась як безкрайна і невичерпна, до приватної і, притому, не революційним шляхом через зміну свідомості населення, а еволюційним шляхом. Відповідно правом на отримання приватної власності скористалися особи, які не мають адекватного їй мислення та культури, і звикли паразитувати на соціальних фондах, чи на повноваженнях можновладства (йдеться про передання за запитом картин із фондів державних художніх музеїв для експозиції в приміщеннях державних органів, де вони або пропадають або підмінюються копіями).

Йдеться також про ідеологію власності і, зокрема, пресловуту тезу про рівність спочатку всіх форм власності (ст. 3 Закону України «Про власність» [1]), а потім рівності всіх суб'єктів права власності перед законом (ч. 2 ст. 318 ЦК України). Тут проведене досить своєрідне тлумачення деяких гарантій власникам. Так у ст. 1 Протоколу Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод [2] записано, що кожна фізична чи юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Проте тут же вказується, що попередні положення ніяким чином не обмежують право держави вводити в дію